
MÉRLEGEN

Magyarország felfedezése

BAKONYI PÉTER: TÉBOLY, TERÁPIA, STIGMA

A szociográfia nem könnyed, utazásra szánt olvasmány. *Moldova György Akit a mozdony füstje megcsapott* MÁV-diagnózisa után sokáig szorongva ültem vonatra, hiszen ha hihetünk a szerzőnek (s miért ne hihetnénk?) már az valóságos csoda, hogy a vonatok egyáltalán még mennek. Annak idején mégis nem kis meglepetéssel (s némi elégtétellel) olvashattuk, hogy Moldovát tiszteletbeli vasutassá fogadta a „szakma”. A valóság önmagára ismert tehát az ábrázolásban, el is fogadta az analízist.

Nem véletlenül jutott eszembe *Bakonyi Péter Téboly, terápia, stigma* című félelmetes könyvét olvasva éppen Moldova és a vasút. Mert ha a MÁV állam az államban, akkor Bakonyi Péter választott témájára, a magyar egészségügyre, s azon belül is az elme- és ideggyógyászatra fokozottan áll ez. Továbbgondolva: ha van terület, amelyen éppen úgy, de inkább jobban ki van szolgáltatva az állampolgár, mint a MÁV-nak, akkor az éppen az egészségügy. Közelítve Bakonyi Péter témájához, a helyzetet súlyosbítja, hogy a beteg ember kétszercsen is kiszolgáltatottá válik, ha a baja nem szervi eredetű, tehát nem szabzszre, belgyógyászra, szülészre stb. tartozik.

A könyv első ötöde áttekinti az elmegyógyászat történetét, a magyar egészségügyben elfoglalt, kiharcolt

helyzetét, helyesebben a peremre-perifériára szorulását. Erre „rímél” mintegy (a kötet végén) a lélek egészségéért (megelőzés, felvilágosítás stb.) tett, teendő, illetve (itt is) elmulasztott, elszabotált intézkedések, lehetőségek leírása. Maga a gerinc: a magyar elmegyógyászat, pszichiátia infernóinak, azaz intézményeinek (kórházak, rendelő, orvosok, betegek stb.) leírása. Szívszorító, nyomasztó olvasmány, amelyről a könyv recenzense nem tud hűvös objektivitással véleményt alkotni.

Jól teszi Bakonyi, hogy a „kályháztól” indul, s a történeti áttekintéssel kezdi. Az elme és a lélek betegségeit ugyanis minden korban másként, de mindenkor előítélettel szemlélte, fogadta el a társadalom. Ha úgy tetszik, akkor ezt elfogadhatjuk egyfajta tükörnek is a civilizáció, a kultúra, a demokrácia fokmérőjeként is, mert nagyon is meghatároz egy kort, társadalmat a humánus foka, a tolerancia és empáthia mértéke. Minél fejlettebb egy adott társadalom, annál inkább hajlamos az elme és a lélek betegségeit, sérüléseit is gyógyítandó bajnak tekinteni, ennek anyagi, intézményi, társadalmi, egészségügyi feltételeit megteremteni. Ez nem egyszerűen (csak) elhatározás kérdése, mert számos objektív és (sajnos) szubjektív tényezőtől determinált. A kérdésnek több – itt nem részletezendő leágazása

van. A keleti (pl. hindu) kultúrák, vallások magát a létet tartják szentnek, sérthetetlennek, míg az európai (keresztény) kultúra dualista: külön választja a lélekkel, értelemmel is bíró lényt az élővilagtól, s csak az előbbi (az emberi személyiséget, ha úgy tetszik lelket) tartja sérthetetlennek. De meddig? Ameddig az ép, egészséges. A fogyatékos, a sérült, a zavart elmét igen sokáig egyszerűen nem vette emberszámba, az ördög incselkedésének, eszközének tekintette, s az állatoknál is sanyarúbb sorsot szánt neki. Érdemi fordulatot – szemléletben, de még messze nem a gyógyászatban! – csak a felvilágosodás hoz, amikor már a beteg embert látják az epilepsziásban, paranoiában, skizofréniában stb., s tenni is hajlandók érte, legalábbis nem akarják likvidálni, elpusztítani. Igen izgalmas folyamat ez – megéremmelne akár ez is egy könyvet –, s még korántsem tekinthető befejezettnek, mert most már magában az orvostudományban folyik az ádáz küzdelem a dolgok (a beteg, betegség, gyógyítás, gyógyíthatóság stb.) megítéléséről. A kérdés megítélése ugyanis perdöntő a bánásmód szempontjából. Minek tekintünk az elme és a lélek betegségeit? Biológiai eredetű rendellenességeknek, amelyről egyre többet, de még mindig nem eleget tudnak, vagy társadalmi eredetű bajnak, amelynek orvoslása is csak a társadalomban, a társadalom segítségével képzelhető el.

Bakonyi Péter szempontjai a laikuséi, tehát nem az orvosé, s ez egyszerre előnye és fogyatékosága. Leírásai riportszerűek és a friss szem megdöbbenését fejezik ki. A klinikák, kórházak, rendelők, intézetek, a rehabilitáló és (elme) szociális otthonokról írottak elemzésére eleve nem vállalkozom. Bakonyi Péter bámulatos lelki erővel és szorgalommal járta ezeket végig fotós kollégájával (*Szebeni András*), s amit láttató erővel leír, az

önmagáért beszél. Aligha vitathatók a következtetései is, noha maguk a szakemberek minden bizonnyal vitatni, sőt támadni is fogják érte. Ez azonban nem baj, sőt! Legyen vita! Mert – noha az összehasonlítás profán – a téma lényegesen fontosabb (mert a lényegét érinti), mint a vasút, az ipar vagy a gazdaság állapota. Bakonyi – ki is mondja – a társadalom lelkiismeretére apellál, azt akarja felrázni. Olyan témákhoz nyúl, neuralgikus pontokat, mély sebeket is érintve, amelyek eddig részben tabuk voltak, vagy „túlbeszéltük” ugyan, de mindig csak a moralizálgatás szintjén (alkoholizmus, öngyilkosság, a deviáns magatartások okai, megelőzésük, gyógyításuk, rehabilitálásuk módjai stb.), s a lényeghez alig jutottunk közelebb. Jellemző adalék, hogy az ötvenes években az elme- és lelkibetegségeket amolyan „kapitalista maradványnak” tekintették, amely a szocialista társadalomban magától „elmúlik” az élet színvonal emelkedésével. Maga a pszichológia, pszichiátria is nem kívánatos, „gyanús” tudomány volt, amelyet nem tanítottak, nem műveltek. Lényegesen változott azóta a szemlélet, javultak maguk a viszonyok is, de a humánus, minden vonatkozásban racionális, a megelőzést, gyógyítást, rehabilitációt egységes rendszerbe fogó megoldásért még sokat kell tennünk. Elmék vagyunk, s nem vadak, írta József Attila, akit éppen a zsenialitása emelt a betegsége fölé mintegy, hogy szenvedései mindannyiunk „fogyasztható” közkincsévé válhassanak az esztétikum és a sugárzó értelem által. Bakonyi Péter „beírta” az empiriával, de azzal, hogy – sokszor csak az eset, a jelenség szintjén – leírta ezt a valóban „sajátos” terepet, igen nagy szolgálatot tett az egészségügynek is. Ez még akkor is érvényes, ha maga a megbíralt „szakma” nem feltétlen hálas érte... (Szépirodalmi)

A *Kritika* (1984) szeptemberi számában érdekes cikk olvasható a történelemtanításról. A cikket a madridi *El País* 1984. június 14-i számából vették át. Két egyetemi kutató nézeteit ismertetik. Ebből idézek: „*A történelem oktatásának a kötelező iskolában akkor van értelme, ha a tanulónak mint meghatározott társadalmi környezetben elhelyezkedő személynek a globális fejlődéséhez járul hozzá. A történelmet azért kellene tanítani, hogy a tanuló megértse az őt körülvevő világot: megismerje és megértse azokat a tényeknek és intézményeknek az eredetét, amelyekkel együtt él. Kívánatos lenne, hogy a diák ne csak a XIX. századi Európa nacionalizmusainak eredetét értse meg, hanem azokat a nacionalista jelenségeket is – vagy mindenekelőtt azokat – amelyek nyomán kialakult a mai autonómrendszerű Spanyolország*”. Ebből a rövidke, kiragadott idézetből – megnyugtató-sunkra?, vizsgálásunkra? – kiderül, hogy a történelemtanítás „mint olyan” máshol, a tőlünk távoli, egészen más történelmi hagyományokkal rendelkező, más társadalmi berendezkedésű Spanyolországban is gond. Azt pedig már a napi hírekből tudjuk, hogy a szövegben is említett nacionalizmus, nemzetiségek (baszkok, katalánok) közötti feszültségek – a történelem elvarratlan szálai –, mekkora gondot jelentenek a polgári spanyol államnak. Csupán analógiaként említhetjük még az írek és angolok (Nagy-Britannia), a vallonok és a flamandok (Belgium) ellentéteit. Mindezek – úgy mond – a „művelt” Nyugaton, ahol a polgári és nemzeti államok, demokratikus intézményrendszer jóval hamarabb kialakult, mint a zaklatottabb múltú, következőképp fáziseltolódást szenvedő Közép-Kelet-Európában. Mert itt a történelem viharai jobban megrázták és összekuszálták a népeket. Olyannyira, hogy a térség egyetlen ál-

lama sem tekinthető etnikailag, nyelvi-ileg egységesnek, homogénnek. Az elmúlt századok (török és Habsburg-elnnyomatás) késleltették a nemzeti (és polgári) államok kialakulását, s ez a fáziskésés fájdalmasan megviselte a térség minden államát, nyelvi és etikai csoportját. Előítéletek és gyanakvások, vélt és valós sérelmek miatti bosszúk, megtorlások hátráltatták és hátráltatják még ma is a megbékélést, a múlt bevallását. De „tabuk” is, s egyfajta rosszul értelmezett „szemérem” is, amely inkább nem beszél a múlttól, a gondokról, nehogy érzékenységeket sértsen, felszakítson már behegedt sebeket.

De meddig lehet, szabad hallgatni ezekről a dolgokról? Generációk nőttek fel az elmúlt évtizedek alatt, amelyek alig tudnak az elmúlt fél évszázad történelméről, következőképp tanácstalanok (és közönyösek!) nem egy társadalmi (gazdasági, kulturális, politikai) jelenség megítélésében. A dolog (már) nem bagatellizálható el. Néhány éve országos vitát kavart *Pásztor Emil* cikke, amelyben leírta, hogy a tanítványai (magyar szakos főiskolai hallgatók) nem tudták, hogy milyen nyelven beszélnek a székelyek. De honnan is tudhatnák – válaszolt *Für Lajos* vitacikkében –, amikor az általános és középiskolai tankönyvekben a székely kifejezés csak jelzőként szerepel, értelmezés, magyarázat nélkül.

Ezek után – a kissé hosszúnak tűnő bevezető után – minden történelmet és magyart tanító pedagógusnak, s egyáltalán minden múltunk, sorsunk iránt érdeklődő, felelősséget érző polgárnak figyelmébe ajánlom Albert Gábor könyvét. Eddig megszoktuk, hogy a *Magyarország felfedezése* sorozat kötetei egy-egy régiót, népgazdasági ágat mutatnak be a szociográfia módszerével. Albert Gábor az első, aki a teret még egy dimenzióval toldotta meg: a történetiséggel, mert (Hegellel

szólván) a dolgok csak történelmükkel együtt érthetők meg. Evidencia ez, amelyet idézünk, hivatkozunk rá, ám a gyakorlatban hiányzik hozzá a makacs (történelmi) tények konkrét és alapos, részletes ismerete.

Miről szól ez a könyv? Egyetlen mondattal is válaszolhatunk rá, de nem lenne elég pontos. Mert kétségtelen, hogy a szerző vizsgálódásait a magyarországi nemzetiségekkel (németek, délszlávok) kezdte, de ebben – mint cseppben a tenger – fel tudja mutatni az egész magyar történelmet, s kitekintve a mára (1982-ben fejezte be az adatgyűjtést) társadalmunk néhány izgalmas, megoldandó gondját is. Szerencsésen alkalmazza a *pars pro toto* (részben az egész) elvét. Néhány baranyai, tolnai, zalai többnemzetiségű községet keresett fel, azokat, ahol századunkban (1918-tól) többször is mozgásra, helyváltoztatásra kényszerült a lakosság. A könyv gerincét azonban a Bukovinából, Moldvából úgymond „hazatelepített”, majd a szerencsétlen bácskai telepítés után továbbmenekült székelyek, csángók a szó szoros értelmében drámai, sőt tragikus története adja. Az ő sorsukban, ha szabad ezzel a csúnya szóval mondani „modellben” egyrészt a nemzeti-ségi létet-sorsot mutatja be, az üldöztetést, megaláztatást, egészen az önértzet-önbecsülés elvesztésétől az öngyilkosságig, másrészt a ki- és letelepítettek sorsát is. Az ő sorsuk ismerete segíti átélni az olvasót a Csehszlovákiából (1945–46–47-ben) „áttelepítették”, de a kollektív bűnösség vádjával a Dunántúlról kitoloncolt svábokét is. Három eszköze, módszere van Albert Gábornak ennek a szerteágazó, szívszorítóan tragikus élet- és élményanyagának a bemutatására; az oknyomozó, a levéltárakat, szakirodalmat feldolgozó történészé; az üldöztetéseket, a ki- és letelepítés szenvedéseit, a tsz-szervezést, a lassú konszolidációt átélőket és a szemtanúkat

megszólaltató szociográfusé; s nem utolsósorban a szépíróé, akit éppen az intuíciója, belcélő képessége segített a sorsok és portrék plasztikus megformálásában. Mindvégig a megértés szándéka vezette. Értendő ez magukra a megszólaltatottakra, a történelmre és a mai gazdasági, társadalmi jelenségekre is. Mert hisz éppen ez adja meg a munkájának a célját és értelmét is: kulcsot, fogódzókát, magyarázatot találni arra, ami történt az elmúlt 60–70 évben, s ami történik ma falvainkban, városainkban. Könnyen lehet summázni a „tanulságokat”. Az egyén, az individuum csak akkor tudja megőrizni és kiteljesíteni magát, ha megtartó közösségben él, ha biztosítják – jogilag, gazdaságilag, politikailag – ennek a közösségnek a létét, autonómiáját, szuverenitását, lett légyen az bukovinai székely, Garam menti (Csehszlovákia) magyar, tolnai, baranyai szerb vagy német. Az éntudatot, az emberi méltóságot, azt a módot, ahogyan viszonyulunk a világhoz, ahogyan megfogalmazzuk (magunknak) a világot, ebben a nemzeti, nemzetiségi közösségben tanuljuk meg, s ha ez fenyegetett, elnyomott, korlátolt, akkor az egyed, a személyiség is eltorzul, saját (potenciális) színvonala alatt vegegyál. Albert Gábor számos és meggyőző példával illusztrálja és bizonyítja ezt. A történelem, előbb a nacionalista, majd a szektás-voluntarista politikai akarat, hatalom (államok) úgy szóltak bele ezeknek az embereknek a sorsába, hogy semmibe vette vágyaikat, céljait, szuverenitásukat, emberi méltóságukat. Igen szemléletes példákat kapunk a könyvben a történelem csapdáira, arra, hogy a politikai akarat, szándék hogyan fordul el az eredeti céltól és a rációtól, fordul – eredményeként – akár önmaga ellentétébe is. De ezen közben tengernyi szenvedést okoz, megrendíti az emberek hitét a (mindenkori) deklarált

eszményekben, jelszavakban. Ezernyi módja van persze a védekezésre is az egyénnek a közönytől az önpusztításig (lásd alkohol, öngyilkosság), a gátlástalan önzésig, a minden helyzetet meglovagoló karrierizmusig. Vagy csupán a fogyasztói mentalitás kialakulásáig.

Szándékosan nem részleteztem a csángó-székelyek, a Garam mellől elűzöttek, az ártatlanul meghurcolt svábok sorsát. A szerző is érezhetően visszafogja a tollát, s csupán a tények közlésére szorítkozik, azaz mindent dokumentál, amikor ezekről a

történelmi igazságtalanságokról és tragédiákról szól, de éppen ezzel ér el drámai hatást. Senki se érezheti magát felmentve a felelősség alól: önmagáért, szeretetteiért, a közösségért, nemzetiségéért-nemzetért csupán azért, mert nem ismeri a múltnak ezt a szeletét, Közép-Kelcet-Európa történelmét. Összegezve ez a könyv is hasznosan gyarapítja nemzeti önismeretünket, elolvasása után józanabban, tudatosabban nézhetünk a dolgaink után... (Szépirodalmi)

HORPÁCSI SÁNDOR

Az irodalomtörténet kérdőjelei

Fenyő István: Haza s emberiség

Szeretem az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténeteket. Szeretem végigkövetni a szerzőt gondolatmenetében, ahogy az irodalmi műveltség kezdetétől, annak virágba borulásáig nyomon kíséri egy nemzeti irodalom alakulását, tévútjait, kanyargóit, hatalmas diadalait. Szorongással vegyes, jóleső érzéssel olvastam *H. Taine* angol irodalomtörténetét vagy éppen *Lanson* francia irodalomtörténetét. Ennyi tudás, ennyi szorgalom, ilyen íráskészség... De még a rövidebb időszakra szorítkozó *H. Hettner*t is csodáltam, pedig ő „csak” a német irodalom XVIII. századi szakaszát mutatta be. Vajon lehet-e ma ilyen átfogó képet adni egy irodalomról vagy annak egy „hosszú tartamáról”? Vajon részletekre széthulló kutatásunk látja-e a fától az erdőt, mint ők látták? Persze, hangzik a megnyugtató válasz: jól kivehető sémákba szorították az irodalom sémákba nem szorítható életét; az idő, a faj, a környezet hár-

masságot érvényesítették költők, írók, életművek, korok tárgyalásakor, olykor a „nemzeti” lélek vagy a „néplélek” megnyilatkozását igyekeztek kimutatni. *Szerb Antal* tűzijátékszerű ötletvillózása később kápráztatott el, mint ahogy *Babits Mibály* egyoldalúságaival és rokonszenves elfogultságaival is lenyűgözően szép európai irodalomtörténete is. Kutatás közben forgattam a kétszemélyes szerzőjű szlovén irodalomtörténetet, *Pogacnikét* és *Zadravecét*, tisztelettel adózva korokat szintetizáló, írói életműveket imponáló sorban megjelenítő munkájuknak. S megdöbbenett az akadémiai irodalomtörténet, amelynek számos szerzője számos álláspontot, vizsgálati módszert képviselt. Amit egységben kellett volna látnom, azt darabjaiban láttam; összetartozónak hitt korszakok nemcsak különböző felfogásban tárgyaltatnak, hanem összetartozásuk is eleve kétségessé válik. Egyazon korszak szereplői sem nyilváníthatják

ki véleményüket más szereplőkről, mert önmagukban, önmagukhoz viszonyítva kerülnek elénk, nem abban a rendben, amelybe tartoznak.

Ismét megnyugtató választ hallunk: annyi a részletkutatás, annyi a szakirodalom, olyan mennyiségű monográfián, tanulmányon, cikkben, adatközlésen kell keresztülrágnia magát az irodalomtörténésznek (és annyi feleslegeset olvas el búvárkodása közben), hogy szükségszerűen (?) kerül sor nemzeti irodalomtörténetekben még az egyes fejezetek szétparcellálására is az adott tíz-tizenöt év szakemberei között. *Horváth János* egyetemes magyar irodalmi tudása a régmúlté, a ma irodalomtörténésze néhány évtized termését tudja csak igazán. Aki legalább másfél évszázadot fog át kutatásaival, hamar gyanússá válik a szakma szemében. Jobb esetek közé tartozik, aki az irodalomtudomány ágaiból nem pusztán egyet művel. Jóllehet, elmélet és konkrét irodalomtörténeti munka szétválása szintén „vívmánya” korunknak. S ez a szakosodás nem feltétlenül előny! Illetve előny annyiban, hogy egyes költőknek, íróknak még a mosócéduláit is ismerjük. Csak éppen az a kérdés, hogy egy korszakot, egy költőt, az irodalom széles ívű folyamát a mosócédulák határozzák-e meg? Vagy éppen ellenkezőleg: a túl sok adat, a tudni nem érdemes dolgok tudása nem áll-e a költő és az irodalomtörténész közé? Lehet-e valamit igazán tudni, aminek sem előzményével, sem következményével nem vagyunk tisztában? Ha csak a szoros értelemben vett irodalmi korszakot ismerjük, és nem annak intézménytörténetét, zenei és képzőművészeti világát, mindennapjait („szociológiáját”!), a szokásokat, az olykor rejtett és meglepő kapcsolatokat és tudatos kapcsolódási szándékokat...

Talán nem egészen igazságos, ha ezeket a gondolatokat a Gondolat Kiadó ama sorozatának nyitányára írjuk le, amely éppen az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténet jogát akarja visszaállítani. Ugyanis irodalmunk nagy korszakait a korszak legjobbnak minősített szakértőivel akarja a kiadó a nagyközönség részére, tehát olvasmányosan, színesen, izgalmasan feldolgoztatni. A szó legszorosabb értelmében vett ismeretterjesztő műről van szó, amely összetett szónak mindkét tagja egyképpen hangsúlyos. Tehát népszerű jellege (terjesztő) és tudományos volta (ismeret).

Az már ismét más kérdés, hogy szerencsés volt-e először egy viszonylag rövid korszakot bemutatni, nevezetesen az 1815 és 1830 közé eső esztendőket. A magyar irodalom 1815–1830 között ugyanis nem alkot önálló korszakot, hiszen – mint ebből a könyvből is kitetszik – *Kölcsey Ferenc* nyolc esztendővel és jelentős alkotásokkal, *Vörösmarty* pedig huszonöt esztendővel és legjelentősebb alkotásaival élte túl ezt az évszámot, márpedig elképzelhetetlen *Kölcsey* vagy *Vörösmarty* életművének-pályájának kettévágása. Nyilvánvalóan az lett volna az optimális, ha a történelmi-irodalmi korszakok egymásutánja szerint jelennek meg a kötetek, de ezt eddig csak az akadémiai irodalomtörténettel sikerült elérni, sem az ún. tizkötetes *Magyarország története*, sem a *Gondolat Kiadónak* ez az egyébként üdvözlésre méltó vállalkozása, sem a kritikátörténeti sorozat nem tudta ezt az elemi kívánalmat kielégíteni. Hogy ennek számos, emberi, tudományos, szervezési oka van, arról talán nem szükséges külön gyözködnünk az olvasót. Így inkább marad a tiszta öröm, hogy mégis lehetséges az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténet. Mert – ideje, hogy meg-

nevezzük a szerzőt! – *Fenyő István* meggyőz erről. Meggyőz, mert hosszú kutatói tapasztalat birtokában vállalkozott az összegezésre. Írt sajtó- és kritikátörténetet, írói monográfiát (Kisfaludy Sándorról), verselemzést (Petőfi Sándor egy versét elemezte), igen sok tanulmányt, sajtó alá rendezte Kölcsey Ferenc válogatott műveit, Eötvös József beszédeit, recenziókat készített kritikai kiadásokról, tanulmánykötetéről, válogatott kritikátörténeti szöveggyűjteményt adott ki. Emellett nem húzódik el a zsurnálkritikától sem, egy időben a *Magyar Rádióban* rendszeresen jelentkezett *Figyelő szemmel* című publicisztikai műsorával.

Igy adva van minden – előtanulmány, adottság, rutin – ahhoz, hogy egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténet készülhessen. Amit nem várhatunk tőle: az Szerb Antal ötletessége, Horváth János századokat egységben látó-átfogó megjelenítő ereje, *Szauder József*nek irodalmat és képzőművészetet egymással korrespondenciában érző művészete. De az sem kevés, amit kapunk. Szilárd szerkezeti vázat, áttekintő előadásmódot, következetes tárgyalási módszert, az irodalom társadalmi funkcióját hangsúlyozó (néha talán túlhangsúlyozó) felfogást, megjelenítésre törekvő költői pályarajzokat, költői pályarajzok és társadalmi-művelődéstörténeti hosszmetsetek általában megfelelő arányát, kitekintést a világirodalomra, különös tekintettel Kelet-Közép-Európára. Ehhez hozzátehetjük, hogy Fenyő István mindezt a szakirodalom tüzetes ismeretében teszi, azokat idézi, akiket olvasott. Márpedig a korszakról többet nála aligha olvasott valaki manapság széles e hazában. Egyes megállapításai mögött ott érezzük a szakirodalom és saját kutatásai hitelességét. Emellett az olvasó tájékoztatására nem alcímek, hanem az egyes bekezdések előtt

„blickfangos” „schlagwortok” található, néhol valóban eligazítóak, néhol azonban igencsak az *Interpress Magazin*ba illők, mint például *A társadalmi harcok sűrűjében*, *Öntudatos és bátor nőtípus*, „alig leplezett erotika” (s mindez Vörösmartyról szólva). Egészében azonban jól olvasható, a legtöbb helyen megjegyezhető (azaz az akadémiai irodalomtörténetnél inkább tanulható), jól követhető gondolatokat kifejtő könyvet tartunk a kezünkben. Érződik, hogy szerzője önálló tervvel és elgondolással rendelkezik, mintegy kortársává tud válni az általa prezentált korszaknak, érzi annak mozgásirányát, eszmé-áramlatait. Mégis, időnként mintha nem bízna eléggé magában, és – szó szerinti vagy kommentált – idézéshez folyamodik. S bár igyekszik takarékoskodni az idézetekkel, inkább a szakirodalmat interpretálva adja elő mondandóját, mégis, e – nem feltétlenül szükséges – citátumok révén kizökkenünk a gondolatmenetből, jóllehet, az ilyen egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténeteknek nem csekély előnyük az előadás egyneműsége. Mintha a szerző arra törekedne, hogy senki szakember ne maradjon ki az idézettek közül. A 178. lapon *Révai József* és *Németh G. Béla*, a 186. lapon *Révai József*, *Horváth János* és *Alexa Károly*, a 188. lapon *Négyesy László*, a 189-en *Horváth János* és *Szauder József* a hivatkozott szerző. Valóban minden esetben az idézetekhez kellett fordulni? A magunk részéről erősen kételkedünk ebben. Mint ahogy abban is, hogy az olykor ugyancsak egymással ellentétes nézeteket valló szerzők egyneműsítése a könyvben található idézetek alapján sikerrel járhatna. Amennyiben az lett volna Fenyő szándéka, hogy adott esetben például Kölcsey Ferencről nézeteket sorakoztasson föl, ezt oldottabb formában, könnyedebben, „ele-

gánsabban” is megtehetette volna. Nem lábjegyzetben, hanem elbeszélő, magyarázó jellegű bibliográfiában, amely az egyes szakirodalmi műveket is minősíthette volna.

A másik zavaró momentum a magyar irodalom-világirodalom Fenyő képviselte felfogásában fedezhető föl. Nem hisszük azt, hogy a világirodalmi háttér megrajzolása feltétlenül a bevezető megjegyzések közé való, tehát bevezetőül kellene felvázolni a kelet-közép-európai romantikát vagy „az alapozó európai mesterek” portrévázlatait. Inkább hiszünk irodalmunk összehasonlító szemléletében, azaz a világirodalmi, kelet-közép-európai párhuzamok, „hatások”, hasonlóságok magyar irodalommal való együtt-tárgyalásában. Tehát a *Csongor és Tünde* Éj monológját *Mácha* hasonló látomásával vetnők egybe, vagy Vörösmarty harcát önnön klaszszicizmusa ellen *Mickiewicz* és *Preseren* hasonló gesztusaival tudjuk inkább megvilágíthatónak. Hiszen ebben a párhuzamosságban, ebben az Európa felé fordulásban Fenyő István is hisz, csak éppen az egyes művek tárgyalásakor nemigen érvényesíti e szempontot. Ezzel kapcsolatban, hogy – bár Fenyő István kritikátörténetében sikerülten mutatta be a XIX. század eleje uralkodó eszméinek magyar változatait – helyenként még a régi reflexek működnek. „*Nincs szerepe magyar földön a romantikus iróniának sem* – írja a 33. lapon – *a hazai írónak nem csupán szellemük szikrázásával van módjuk arra, hogy megpróbálják helyreállítani a széttört valóságot –, annál inkább a küldetés-tudatnak, az apostolhitnek.*” Ami azt illeti, *Friedrich Schlegel* vagy *Novalis* (akitől el akarja Fenyő távolítani a magyar romantikát) sem volt éppen híjával az apostolhitnek és a küldetés-tudatnak; a romantikus irónia pedig nagyon is jelenlevő tényezője Vörös-

marty vagy akár Petőfi világképének. Ugyanis a kettő nincs egymással el-lentétben. A Szent Szövetségbe hátráló Fr. Schlegel nem azonos a fiatal Friedrich Schlegellel, Novalis költészet-központúsága, a költői küldetésbe vetett hite, utópiája, világirodalom-képzete pedig valószínűleg „tipológiai-lag” több rokonvonást mutat a kelet-közép-európai romantikával. Előre jelezzük: *Victor Hugo* groteszkelmélete, költészetkorszakolása, Shakespeare-kultusza, mind-mind közvetlenül vezethető le a német kora romantikából. S valószínűleg a német korai romantika népköltészetkultusza sem zárható majd ki a tipológiai elemzések köréből, hogy drámaelméletükről ne is szójak.

Szerencsére az ilyen „rövidre zárás” nem túl gyakori a kötetben, inkább a szerző figyelme pillanatnyi kihagyásának „credménye”.

Máskor a feltehetőleg szakirodalmi tájékozódás viszi egy kicsit félre az egyébként pontosan fogalmazó Fenyő Istvánt. Nagyon kevésbé meggyőzőnek érzem például Goethe és Kölcsey irodalomról alkotott nézeteinek egybevetését. „*Goethét épp annyira foglalkoztatta a költői hivatás értelme, mint magyar rajongóját.*” Akadékoskodhatnánk, hogy ha valakinek hivatása van, az magától értetődőleg tartja annak értelmét. Aztán meg, Schillert talán még inkább foglalkoztatta a „költői hivatás”. Goethének a költészet egyik (bár kétségen kívül fontos) hivatása, legalább olyan fontos számára a természettudomány, azon belül a biológia, a zoológia, az ásványtan, az optika. Ami „esztétikáját” illeti, abban nem tartjuk egészen igaznak, hogy Fenyő *Kant*tal állítja párhuzamba, tartja felfogását a bölcselőjével egyezőnek. Jól ismert például, milyen mértékben bírálta Goethe *Kant* felfogását az ízlésről, mennyire ellensége volt a hidegnek vélt speku-

lációnak, mennyire tapasztalati-érzéki volt beállítottsága a bölcsélet, a tudomány, sőt, még a szép tekintetében is. Az érdek nélküli tetszés gondolatát aligha vallotta. Persze, más kérdés ismét az, hogy mit látott Kölcsey Goethében. Mindenekelőtt a winckelmanni görögségképzet német letéteményesét, mint az például a Fenyő István által jó érzéssel idézett Kölcsey-levélrészletből kitetszik (az együgyű nagyság, mint a görögség jellemzője, Winckelmanntól ered!). Az ember egységes természetének, az emberi totalitásnak eltűnése (Fenyőt idéztük) éppen úgy foglalkoztatta a korai német romantikusokat, az elidegenedést, a harmónia felbomlását ők (is) konstataáltak, Schiller nem kevésbé. Persze, nagyon igazságtalan néhány nem teljesen szerencsésen megfogalmazott mondat kiragadása, annyit azonban mindenestre érzékeltet, hogy Fenyő Istvánnak nem mindig sikerül a magyar és a világirodalmi megfelelések regisztrálása. Kölcsey Goethe-élménye bonyolultabb és összetettebb annál, hogy egy bekezdésben elintézhető lenne; viszont a szerzőnek a kérdéssel foglalkoznia kell, mert nem hagyható ki. Ezúttal azonban a kifejtendő (vagy érzékeltetendő) tételnek nem lelte meg helyét. Másutt meglelte. Lelkes munkával derítette föl, hogy a történelem és az élet körforgásszerű felfogását az olasz bölcselő, *Vico*, gondolatvilágának magyar asszimilációja erősítette. S ez a – nem hatás, hanem – találkozás egy nagy gondolkodó eszméivel színezte például Vörösmarty képzet- és gondolatvilágát. Avval nem tudunk egyetérteni, hogy csak azért, mert egykorú két költő, együtt szerepeljen. Vörösmarty és a francia romantikus *A. de Vigny* között Fenyő – helyesen – inkább eltéréseket talál, mint párhuzamot, de akkor minék kell ezt az eltérést említeni. Az meg aligha nevezhető hason-

lóságnak, hogy mindketten szívósen szólaltatták meg a szenvedők panaszát, mindketten a világ megváltása után sóvárogtak (de mennyire más-képpen!). Hogy Vörösmarty is igyekezett költészetében elrejtetni „énjét, személyiségét, életélményét”, ebben nem vagyok bizonyos. Vigny úgynevezett rejtőzködése is több magyarázatot igényelne. Nyilván arról van itt szó, hogy nem oly közvetlenül szólunk az olvasóhoz, mint Petőfi. Az újabb kor kapitalista fejlődésével való elégedetlenség sem csak Vigny és Vörösmarty jellemzője, hadd utaljak vissza a korai német romantika néhány megnyilatkozására, sőt, Goethe sem mindenben helyeselte az újabb irányokat. Nem is szólva Schillerről. Talán nem szűkíthető le a kérdés a kapitalista fejlődés helyeslésére vagy elutasítására. Goethe ifjúkorában lovagolni szeretett, Petőfi már ünnepelte a vasutat. Azt hiszem, hogy nem pusztán egy szűken értett társadalmi-gazdasági változás rettentett meg néhány romantikus író-töltőt (mindegyiket más okból!). Még azt is hiszem, hogy sokkal áttételesebb, indirektebb a viszony gazdasági-társadalmi átalakulás és költői reflexió között, életmódbeli, mentalitásbeli, a társadalmi érintkezés formáin érezhető változás, az irodalom külső viszonyaiban jelentkező fordulat is szerepet játszik, s nem utolsósorban a költői világképre ható bölcséleti-tudati formák torzulása, új tudatminőségek kialakulása, leszámolás egy végérvényesen avítottá vált szellemi világgal, új szellemi (és persze, földrajzi, történelmi) horizontok földerengése. Olyannyira mások az irodalomnak, az íróknak létfeltételei, a bölcselői tudatok reflexei, sőt, a „nyelvi” lehetőségek Keleten és Nyugaton (most egyszerűsítettünk), hogy a Vörösmarty-Vigny, Vörösmarty-Blake megfeleltetés, hasonlítás csak esszében elfogadható, ötletnél nem

többek – valójában nem elegendő ötletként fölvetésük.

* Amit azonban vitában kétségbe vontunk, azt hosszabb töprengés után érdekesnek kell nyilvánítanunk. Érdekesnek, mert még ha odavetett ötletnek tartjuk is, gondolatébresztőnek is egyszerűmód, és távlatot nyitónak, a magyar romantika tágabb szemléletére ösztönzőnek, újszerűnek és további kutatásra készítőnek. A szintézisnek megvan az a hátránya, hogy magasabb fokon összegezve, könnyűnek találhatjuk, ami „alacsonyabb fokon” súlyosként méretett meg. Viszont megvan az a vitathatatlan előnye, hogy nem kell törődnie az alacsonyabb fokú gondolatföredékekkel, hanem a nagy egész szempontjait szem előtt tartva, szemlélődhet. Már csak azért is szeretem az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténetet, mert nagyobb felelősséget és nagyobb szabadságot juttat írójának. Nagyobb felelősséget, mert nem hagyatkozhat társszerzőkre, akik majd beleveszik fejezetükbe, amit ő kihagyott vagy jogtalanul kislejtezésre ítélt. De nagyobb szabadságot is, mert nem kell ragaszkodnia akadémikus sorrendhez, elgondolásait érvényesítheti, látomását a korszakról, méghozzá a maga törvényei szerint, a maga logikája szerint. Nagyobb a felelősség, mert sem mire és senkire nem hagyatkozhat, csak (?) az anyagra. De nagyobb a szabadság, mert ízlése, kutatásban edződött tetszése személyes választása szerint mutathatja föl az anyagból azt, ami hozzá a legközelebb áll. Ezért – valószínűleg – az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténet a legőszintébb műfajok közül való, ahol a tetszelgőt, a szépelgőt, a sznobot hamar utol lehet érni.

Fenyő István azzal is vállalja a reformkort, hogy szolgálatot vél teljesíteni. Használni és nem ragyogni akar, ezáltal irodalomtörténettel, író-

portrékkal, vitatható és vitatásra érdemes megállapításokkal, ötletekkel (melyek közül a magunk részéről nem mindegyikkel tudunk teljes mértékben egyetérteni), gondolatokkal. S teszi mindezt a szorgalmas kutató elszántságával, az ismeretterjesztés lemondást követelő szigorával. Szolgálhat ez az irodalomtörténet már csak azért is, mert ilyen jellegű könyvben ritkán adatik meg, hogy szerzője valami lélekzetállítóan újat mondjon. Tehát nem hálás műfaj. Azonkívül számolnia kell azzal, hogy mások saját, kedves olvasmányait keressék, saját „fixa ideájukat”, és hiányolják saját kutatási alanyukat és tárgyát.

Szolgálat továbbá azért is, mert ilyen terjedelemben nem is tudjuk, mikor jelent meg önálló, egyszemélyes szerzőjű könyv a reformkor irodalmáról. Így a jelzők, hogy *úttörő*, *bézagpótló*, *szükséges*, valamint *szakmai és közönségigényt elégít ki* – igazak.

S végül szolgálat ez a könyv már csak azért is, mert vállalta, hogy a kezünkben nehezen tartható, egyébként is nehézkes és számos részletében elavult akadémiai irodalomtörténet helyett frissebben gondolkodó, az újabb eredményeket is tolmácsoló, a szó legjobb értelmében vett kézikönyvvel ajándékozta meg az irodalomtörténetre kíváncsi olvasóközönséget.

Mit várhat ezért cserébe? Akadémikusok elmékedéseket, mint amilyen e sorok szerzőjéé, kifogásokat, vitákat – és nyilván szép számmal elismerő sorokat. A legnagyobb és legbecsesebb ajándékot azonban nyilvánvalóan az a diák fogja adni a számára ismeretlen szerzőnek, aki valamilyen nagyobb közkönyvtár szabadpolcán megkeresi a „fenyőt” (így, köznevesülve), és elkezd tanulni céljából forgatni lapjait. (Gondolat)

FRIED ISTVÁN